

Зона В. Мркаљ,
Универзитет у Београду,
Филолошки факултет

УПОРЕДНА АНАЛИЗА НАСТАВНИХ ПРОГРАМА (ОБЛАСТ КЊИЖЕВНОСТ) У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ КОНТЕКСТУ

У овом раду се разматрају посебности (особености, сличности и разлике) програма наставе и учења књижевности у оквиру предмета Српски језик и књижевност, за говорнике српског језика као матерњег, у суженом јужнословенском контексту (Србија, Црна Гора, Република Српска, Хрватска, Словенија и Македонија). Анализирају се концепти курикулума у области *Књижевност*, наставни програми и планови; коментарише се њихова усклађеност са исходима учења који су у вези са стандардима ученичких постигнућа и функционализацијом наставе књижевности. Резултати овог истраживања требало би да помогну будућој ревизији наставних садржаја за старије разреде основне школе и средњу школу у Републици Србији, као и да утичу на унапређивање наставе у различитим доменима: почев од наставних циљева, преко коришћења одговарајуће наставне и научне методологије до планирања динамике и структуре извођења наставних садржаја у области *Књижевност* и могућности њихове обраде у савременој школи.

И у Републици Србији, као и у окружењу, смисао проучавања српског језика који је ученицима матерњи, као и књижевности (српске и опште) на српском језику темељи се на принципу васпитности, те се уопштено полази од чињенице да школа поред образовне има и васпитну улогу, да позитивно утиче на развој ученика и ученица, делујући на формирање њихових моралних, интелектуалних, естетских и радних квалитета. У процесу стицања знања пажња се усмерава на психофизички развој ученика, поступним остваривањем исхода учења, за сваки разред појединачно. Описи исхода претпостављају шта све ученик треба да научи с разумевањем, да би, на крају одређеног циклуса образовања своја знања могао и да примени. Функционализација наставних поступања, али и другачији однос према садржајима програма (у нашем случају из области књижевности), у први план је истакла знање, вештине и способности ученика/ученица, као и заснивање њихових ставова и вредности, односно компетенција.

Уколико упоредимо структуру некадашњих школских програма у Републици Србији са структуром нових програма наставе и учења¹, приметимо значајне разлике. Овде наводимо шта доносе нови програми.

Стандарди ученичких постигнућа, осмишљени за предмет Српски језик и књижевност, представљају кровни оријентир за стицање ученичких знања и вештина, као и за јачање њихових способности. Исходи наставе развијени су спрам појединачних стандарда, наведени су у програмима наставе и учења и у вези су са садржајима наставног програма у оној мери коју одреди наставник, у договору са својим ђацима. У овој фази реформе образовног система, канонска дела српске књижевности и даље остају

¹ Правилници о плану и програму наставе и учења за предмет Српски језик и књижевност, као и допуне свих правилника, могу се наћи на сајту <https://zuov.gov.rs/zakoni-i-pravilnici/> за све разреде основне школе, као и за средње стручне школе и гимназије.

препоручени наставни садржај, али се у пракси њихово читање и интерпретирање често своди на ниво одломка, а не обавезно и целине. Притом се наставницима оставља простор да уз садржаје намењене остваривању исхода и самостално одаберу књижевна дела за читање на одређеном узрасту. Структура програма из предмета Српски језик и књижевност (у области *Књижевност*) и даље се, махом, везују за књижевне родове и врсте (у основној школи) и остварује преко тематски заснованих корпуса у годишњим и месечним плановима рада (уз навођење и других кључних појмова), док се садржаји средњошколских програма ређају по књижевноисторијском принципу, уз повремена тематска повезивања са делима, најчешће, савремене књижевности, што је именовано као *дијалог епоха*. Уношењем научнопопуларних, информативних и других типова текстова, поред књижевноуметничких, утиче се код ученика на развој вештине читања и разумевања прочитаног, као и на развијање такозваних компаративних приступа литерарним и другим типовима текстова. У описима нових програма наставе и учења, наставницима се сугерише да појачано остварују наставне корелације различитог типа (унутарпредметне и међупредметне), као и да осмишљавају тематске часове или дане са колегама који предају друге школске предмете. Фаворизује се пројектна настава, заснована на индивидуалном или групном истраживачком раду. Нови програми засновани су и на развоју међупредметних компетенција, што непосредно утиче на још већу будућу применљивост онога што се учи. У односу на пређашње школске програме, приметно је да се наставницима српског језика и књижевности оставља већа слобода кад је реч о одабиру наставних садржаја, путем којих ће се остварити исходи учења формулисани према стандардима ученичких постигнућа. Начин реализације нових програма наставе и учења подразумева и остваривање ширих наставних циљева који се тичу развијања свести о припадности личном националном и културном идентитету, језику и традицији, као и разумевање и неговање потребе за очувањем културних добара. Посебно важан сегмент при развијању позитивних начина комуникације међу ученицима огледа се у развијању њиховог самопоуздања, али и самоконтроле, ширења емпатије и способности препознавања личних и туђих осећања. Сугерише се да се многе наставне интерпретације (кад је реч о књижевности), кад год је то могуће, усмеравају ка развијању еколошке свести младих људи и потребе за очувањем сопственог здравља, природе и животне средине. Ученици се усмеравају ка конструктивном решавању проблема, уз уважавање културе дијалога, тимског рада и стварања осећаја за сарадњу на различитим пољима, што дотиче и области језичке, културне, верске и родне равноправности и толеранције. Нови програми наставе и учења гравитирају и ка ученицима који раде по индивидуалном образовном плану. У настави се препоручује коришћење различитих дигиталних алата, проверених електронских садржаја, дигиталних речника, библиотечких каталога и фондова и праћење различитих књижевних и културних организација на друштвеним мрежама.

Уколико упоредимо нова настојања у формирању програмских садржаја (које прате задовољавајући описи и упутства) у Републици Србији са програмима Републике Српске, запазићемо следеће сличности:

– наставни садржаји нису циљ сами себи, већ су у функцији остваривања исхода који су дефинисани као функционално знање ученика тако да показују шта ће ученик бити у стању да научи током једне школске године; овако конципиран програм подразумева да оствареност исхода води ка развијању компетенција, како општих и специфичних, тако и кључних за развој ученика;

– улога наставника је да осмисли начине реализације подучавања, те да их прилагоди потребама сваког одељења имајући у виду састав одељења и карактеристике ученика, учбенике, техничке услове, наставна средства и медије којима школа располаже;

– наставник креира годишњи/глобални план рада из којег развија оперативне планове, где операционализује исходе учења, водећи рачуна о томе да се неки исходи остварују брже и лакше, али да је за многе исходе потребно више времена у зависности од ученичких индивидуалних могућности и других наставних потреба.

Развијање компетенција читања и интерпретације различитих типова текстова (уведених у школске програме у Словенији и Хрватској знатно пре него у Републици Србији) довело је до нешто бољих резултата словеначких, а потом и хрватских ученика на ПИСА тестирању (2018; 2022). Наведени резултати могу се довести у везу са постепеним променама које су уношене у програме наставе и учења у земљама бивше Југославије, а које се односе на садржаје школских програма у областима *Књижевност* и *Вештина читања и разумевања прочитаног*.

Српски језик се у Словенији остварује у Српској допунској школи, која је почела са радом школске 2020/2021. године. За разлику од средина у којима се настава српског језика и књижевности обавља према специфично разрађеним програмима, намењеним матерњим говорницима, овај документ садржи план и програм наставе и учења из следећих предмета: Српски језик, Моја отаџбина Србија и Основи културе српског народа. Циљеви овог програма везују се за развијање свести ученика о њиховој националној припадности, уз уважавање људи, културе, обичаја, верске припадности у земљи у којој бораве (и у којој поред ове допунске похађају редовну наставу).

У Северној Македонији српској заједници је школске 2019/2020. године враћено право на образовање на матерњем језику преко изборног предмета Српски језик и култура², уведеног у наставни програм основног образовања деветолетки Републике Северне Македоније, док се редовно образовање на српском језику одвија у само три школе: у Старом Нагоричану, Табановцу и Кучевишту³. Број средњошколаца који прате наставу на српском језику тренутно је апсолутно занемарљив. У основном образовању, припадници српске заједнице у Северној Македонији само у појединим срединама прате наставу на два наставна језика: на македонском и на српском.

Наставни програми у Хрватској садрже дефинисане стандарде ученичких постигнућа, садржаје за остваривање одгојно-образовних исхода, као и препоруке за њихово остваривање. И овде је, као и у програмима у Републици Српској, приметно да се у садржаје за остваривање образовно-васпитних исхода наставе уводе научно-популарни, информативни и књижевни текстови по избору учитеља или наставника (што ваља посебно нагласити). Током интерпретације литерарних дела, ученици уочавају алузије на одређене историјске догађаје и уче како да разликују стварност од фикције, епску и стварну биографију јунака итд, ослањајући се на знања из историје. Учење о различитим жанровима и језичкостилским средствима повезује се са литерарним делима, а књижевни текст се користи и за утврђивање и боље разумевање језичких садржаја.

² Ово право било је укинато школске 2007/2008. године.

³ Више о овоме може се прочитати у брошури *Анализа стања образовања на српском језику у Републици Северној Македонији*, коју је припремила Управа за развој и унапређење образовања на језицима припадника заједнице при Министарству за политички систем и односе међу заједницама, уз финансијску и стручну подршку Мисије ОЕБС-а у Скопљу, 13. 11. 2023, <https://www.osce.org/sr/mission-to-skopje/557886>.

У Црној Гори, у оквиру предметног програма под називом Црногорско-српски, босански, хрватски језик и књижевност који се изучава као обавезан предмет у свих девет разреда основне школе такође се истиче идеја која подржава остваривање стандарда ученичких постигнућа усмерених ка остваривању исхода учења, што омогућује самосталност наставника у одлучивању на којим наставним садржајима ће то чинити.

Образовно-васпитни исходи готово су исти на целом јужнословенском простору где се српски језик изучава као матерњи. Основни циљ наставе књижевности представља буђење ученичког интересовања за читање (и слушање) књижевноуметничких текстова и развијање способности стваралачког дијалога с таквим текстовима. Значајно је и запажање о потреби континуираног обнављања знања у истим или различитим контекстима, што је у складу са остваривањем вертикалне корелације у оквиру самог предмета.

Упоредном анализом одабраних програма дошло се и до следећих закључака:

- исходи наставе српског језика и књижевности у одређеном разреду планирани су да се остваре помоћу диференцираних наставних поступања, усклађених са основним, средњим или напредним нивоом стандарда ученичких постигнућа за овај предмет;
- подобласти предмета: Језик, Књижевност и Језичка култура (у појединим програмима именована као Култура изражавања и стваралаштва) функционално се повезују и заједнички чине предмет Српски језик (и књижевност);
- флексибилнији наставни програми и мање условљавања садржајима захтева изузетно стручног и посвећеног наставника који креативно осмишљава начине за достизање одговарајућих исхода учења са сваким учеником;
- увођењем обавезе за стицање међупредметних компетенција у школске програме наглашава се значај корелативног приступа учењу и повезивање књижевности са медијима (ТВ, филм, позориште);
- у свим анализираним програмима наглашава се значај развијања свести ученика о њиховој националној припадности; важност познавања српског језика као матерњег, или језика порекла и потреба за развијањем читалачких компетенција и културе читања, уз наглашавање потребе за емпатијом, толеранцијом и еколошком свешћу;
- сваки од разматраних програма изузетно је сложен и разуђен, комплексно постављен и пружа велике могућности за повезивање наставних садржаја, организовање тематских часова и пројектне наставе, уз констатацију да је немогуће све предложено и остварити због броја часова којим се располаже (те се адекватни одабир подразумева).

Обим захтева који се постављају пред наставнике српског језика и књижевности у свим срединама је велики. Како по својој природи предмет Српски језик и књижевност има, објективно гледано, највиши васпитни потенцијал (у поређењу са другим наставним предметима), његовим савладавањем ученик се оспособљава да стекне многа животна знања, вештине и способности; да развије врлине, морална схватања, позитивне навике, социјално пожељно понашање и своју целокупну личност, као и самосталност, свесност о свом личном и националном идентитету, критичко мишљење, однос према естетски вредном. Ове вредности наглашене су у готово свим поменутих наставних програмима који ће се, неминовно, развијати у складу са могућностима које нуде информационе технологије у домену презентације, рецепције и проучавања књижевности.

Кључне речи: књижевност, настава, јужнословенски контекст, програми наставе и учења, стандарди ученичких постигнућа, наставни циљеви

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

Драгићевић, Р. „Нека питања организације наставе српског језика као важан фактор очувања идентитета српског језика и културе.” *Узданица : педагошко-књижевни часопис*, год. 12, бр. 1, 2015, стр. 117–129.

Концепција за основно образовање. Скопје: Министарство за образовање и наука, Северна Македонија, 2021.

<<https://mon.gov.mk/stored/document/Koncepcija%20MK.pdf>>18.10.2024.

Кракар Вогел, Б. „Настава књижевности у словеначким гимназијама у светлу школских реформи”. *Књижевност и језик*, LIV, 3/4 (2007): 297–310.

*

„Kurikulum za nastavni predmet Srpski jezik za osnovnu i srednju školu s nastavom na jeziku i ćirilicom pismu srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj (model A)”, *Narodne novine*, br. 93/2019. <https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2019_10_93_1828.html> 30.09.2024.

Predmetni program *Crnogorski-srpski, bosanski, hrvatski jezik i književnost za I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII i IX razred osnovne škole*. Podgorica: Zavod za školstvo, 2017.

ИЗВОРИ

Наставни програм за први разред гимназије свих смерова. Република Српска.

Министарство просвјете и културе. Правилници. Бања Лука: Министарство просвјете и културе Републике Српске, 2011.

Образовни стандарди за крај обавезног образовања за наставни предмет Српски језик [група аутора]. Београд: Република Србија; Министарство просвете, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2010, стр. 15–24.

ПИСА 2018 : извештај за Републику Србију. М. Виденовић, Г. Чапрић (прир.). Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, 2020.

ПИСА 2022 – информације о објављеним резултатима. <<https://ceo.edu.rs/pisa-2022-informacija-o-objavljenim-rezultatima/>>19.09.2024.

„Правилник о остваривању образовно-васпитног рада у иностранству”. *Службени гласник РС*, бр. 66/2022 од 10. јуна 2022. <<https://www.pravniportal.com/pravilnik-o-ostvarivanju-obrazovno-vaspitnog-rada-u-inostranstvu/>>19.09.2024.

*

„Kurikulum za nastavni predmet Srpski jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (model C)”. *Narodne novine*, br. 114/2019.< <https://mzom.gov.hr/istaknute teme/odgoj-i-obrazovanje/nacionalni-kurikulum/predmetni-kurikulumi/srpski-jezik/3860>> 30.09.2024.

Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju (Republika Srpska).

<<https://www.narodnaskupstinars.net/?q=la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-osnovnom-obrazovanju-i-vaspitanju-0> >15.09.2024.